

SZÉP ÚJ VILÁGHÁBORÚ

B É K É S M Á R T O N

A 21. század korábbiaktól eltérő, új típusú hadviselése ötvözi egymással a klaszszikusnak számító háborúzás állami hadseregek nyílt összecsapásaival megvalósuló, hagyományos eljárásrendjét és a kezdettől fogva meglévő, de maguknak az idők során egyre nagyobb szerepet kisajátító irreguláris felek részvételével jellemezhető, aszimmetrikus helyzeteket. E kettő változó arányú keverékét tovább dúsítja a nemkatonai eszközök kerülőúton való bevetése, a közvetett megoldások alkalmazása, az álcázás egyre fejlettebb technikája, valamint a civil és katonai felhasználásra egyaránt alkalmas legújabb technológiák egymással variált bevetése. A hidegháború végeztével mindez folyamatosan gyorsuló ütemben figyelhető meg, amely a hadviselés megváltozása (röviden: szabálytalanná és szabályozatlanná válása) mellett immár politikai, sőt történetfilozófiai kérdéseket is felvet.

SZÁZÉVES HÁBORÚ

A 20. század során a két világháború és a másodikra rákövetkező hidegháború összesen 1914 és 1991 között állandósította a – képlékeny békeidőszakokkal megszakított és befagyasztott konfliktusokkal tarkított – hadiállapotot. Ennek révén az évszázadnak mintegy háromnegyed része zajlott annak a nemzetközi küzdelemnek a keretei között, amelyet sokkal inkább egyetlen, három felvonásban lezajlott világháborúnak tekinthetünk, mintsem egymástól független konfliktusok sorozatának.¹

Az I. világháborút lezáró Párizs környéki békediktátum-sorozat (1919–23) bábáskodásával széthullottak az évszázadokig fennálló birodalmi keretek (Német Császárság, cári Oroszország, Oszmán Birodalom, Osztrák–Magyar Monarchia), egymás után négy ősi trón dőlt le (Habsburg–Lotaringiai, Hohenzollern, Oszmán és Romanov dinasztiák), véget ért a még Mohamed alapította kalifátus, továbbá szerte Közép- és Kelet-Európában olyan nemzetállamok jöttek létre, amelyek semmivel sem voltak etnikailag homogénebbek, mint azok a multietnikus birodalmak, amelyeknek a helyén, többnyire mesterségesen, létrehozták őket. Az I. világháború hagyományos katonai eseményeinél is hosszabb ideig zajlott az az „európai polgárháború”, amely rákövetkezett – ez 1917 végétől egészen 1923 második feléig elhúzódott.² Már ennek révén felsejlett egy olyan szilánkosan töredezett és cseppfolyósan változékony kontinentális konfliktus rémképe, amelynek egyaránt része a nemzetek közötti és államokon belüli

1 SCHMIDT Mária: *Új világ született, 1918–23. Esszé.* szerk. BÉKÉS Márton, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, Bp. 2019, 141–145.

2 Lásd bővebben: BÉKÉS Márton: *Európai polgárháború, 1917–1923 = Az új világrend, 1918–1923.* szerk. BÉKÉS Márton, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, Bp. 2020.

Hipermodern középkor – A 3. bajor könnyűlovasezred tisztje Északkelet-Franciaországban, 1917
(Topical Press Agency)

háború, az etnikai összecsapások és fegyveres politikai konfliktusok, a forradalmak és felkelések, sőt ezek – egymást minden lehetséges variációban keresztbefertőző – variációi. Az I. világháború utolsó éveitől kezdve ráadásul „a front belenőtt a hátszágba” (Karl Kraus), amely az iparosított hadviselés létrejötte után militarizált társadalmakat eredményezett.

A kizárólag a nyugati antanthatalmak érdekében álló *London–Párizs-központú rendezés* eredményeként „új világ született” (Schmidt Mária), ami azonban nem eredményezett stabil nemzetközi-geopolitikai rendet, sőt nem csak, hogy nem oldott meg semmit az I. világháború kiváltó okai közül, de még fokozta is őket, alapot szolgáltatva egy újabb kitörésnek. Ennek oka az volt, hogy az 1815-ös bécsi kongresszust jellemző, száz évig békét is teremtő „érdekszámításos békék” (Gerő András) helyett ezúttal olyan született, amely fordítva alkalmazta a zöld asztalok mellett született örök bölcsességet. Tudniillik, hogy nem a béke teremt *status quot*, hanem a *status quo* olyan, hogy békét eredményez. A II. világháború az első megismétlődésének és más formában való folytatásának tekinthető, mégpedig geopolitikai, katonai és ideológiai szempontból egyaránt. Annyi különbséggel, hogy az I. világháború után létrehozott rövid életű (1919–1939) „versailles-i rendszer” perifériájára szorított Szovjetunió ezúttal a másodikra rákövetkező, jóval hosszabb (1945–1989/91) jaltai rendszer, azaz a *Washington–Moszkva világrend* konstitutív tényezője lett.

A római birodalom alapításától kezdve évezredekig meghatározó eurocentrikus világkép évtizedekig eltartó, 20. századi alkonyatán azt lehetett látni, hogy amint 1917–18-ban a nyugati antanthatalmak nem voltak képesek egyedül legyőzni Németországot, úgy utódaik 1944–45-ben is amerikai segítséghez folyamodtak, de Amerika ezúttal a Szovjetunióval együtt zárta le az újabb világháborút, mely után társhegemónként viselkedve nemcsak Berlint és Németországot, hanem egész Európát is meg- és felosztották egymás között. (Ennek keretében

érdemes értelmezni az 1960-as évek nagy Eseményét, vagyis a munkaalapú társadalmi rend leértékelődését, a dekolonizációt és a permanens kultúrharcot, melyek mindegyike sújtotta a hidegháború alatti Nyugat-Európát.) Az Európa területét megszálló, felosztó és saját integrációs kereteik közé (Bretton Woods-i rendszer, NATO / KGST, Varsói Szerződés)

kényszerítő „térídegen hatalmak” (Carl Schmitt) ezt a helyzetet állandósították 1945 és 1989 között, míg nem a Szovjetunió 1991-es megszűntével az Egyesült Államok egyedül találta magát a világpolitika színpadán. Ettől kezdve a bipoláris világrend keleti felében addig uralgó szovjet hegemonia kényszerkeretei egy folyvást terjedő és mélyülő transzatlanti intézményrendszernek (EU, IMF, NATO, Világbank, WTO) adták át a helyüket, amely a *Washington-centrikus „új világrendbe”* illeszkedett.

Az USA 1991 és 2016 között egy elnyújtott „unipoláris pillanatot” (Charles Krauthammer) élt át, melynek során egypólusú világrenddé kísérelte meg átformálni a globalizációt, de az elmúlt fél évtizedben ennek érvényessége, határtalansága, sőt értelme is megkérdőjeleződött. A százéves háború ezáltal napjainkban

Washington-centrikus „új világrend”

A posztmodern hadviselés szótára

4. GENERÁCIÓS HADVISELÉS – A hidegháború stabil nemzetközi rendjének bomlása idején megjelent fogalom (William Lind és társai: *The Changing Face of War. Into the Fourth Generation.* 1989), amely a háborúzás 1648-as vesztfáliai békekötés óta uralkodó alapszerkezetének megváltozását állapította meg. Az elmélet szerint a modern hadviselés első nemzedéke a nemzetállamok-kalegyütt született meg, és az államierőszakmonopólium létrejöttét jelentette. Ettől kezdve a háború állami hadseregek közötti fegyveres összeütközést jelentett (napóleoni háborúk). A 19. század közepétől kezdve az iparosítás és a sorozás következtében tömeghadseregek jöttek

létre, ezek hadakozása jelentette a második generációt (I. világháború). A harmadik generáció a korábban létrejött hadseregek manőverezésében (leginkább a közlekedés militarizálásával, hadművelleti kezdeményezéssel) hozott újdonságot (II. világháború, 1967-es arab–izraeli háború). A nemzetközi helyzet megváltozása, a nemálami hadviselő felek számának és típusainak bővülése és ezek révén az *→aszimmetrikus hadviselés* elterjedése hatással volt a fegyveres konfliktusok megvívására, amely miatt a ~ fő jellemzője a fegyveres erőszak állami ellenőrzés alóli kikerülése, vagy ennek csak a látszata.

végre-valahára lezáródni látszik, kísérőjelenségeinek egyaránt része a „civilizációk összecsapását” (Samuel Huntington) követően a globalizációs modellek összecsapása, a többpólusú világrend kialakulása és egy *posztliberális korszak kezdete*. Mindez egyszerre oka és eredménye is a háború szabálytalanná és korlátlanul válásának.

MÉDIAHÁBORÚ

A technológiai fejlődés és a háborúk eszkalálódása szoros kapcsolatban áll egymással, jó ideje leginkább a reláció utóbbi vége felől irányítva: az új technológiák többnyire hadipari fejlesztések demilitarizált eredményei (így lett a lánc-talpas harckocsiból mezőgazdasági vontató, a mustárgázból vegyvédőszér). A legtöbbet a telekommunikáció köszönhet a háborúnak. Az I. világháború alatt fejlesztették ki a lövészárkok közötti vezetékek nélküli távbeszélést, miután a tűzéréség folyton ellőtte a telefonvezetékeket, és a II. világháború végén jelent meg a rakétatechnológia, valamint a lövedékkel összekötött, valós idejű mozgóképtovábbítás igénye (a Wehrmacht 1944-ben éles bevetésen tesztelte is a repülőgépfedélzetről, botkormánnyal távirányítható bombát). Röviden: a V2 és a TV ikerpárként születtek 1945-ben.

A képrögzítés és sokszorosítás, a mozgókép mágiaja, a kép- és hangtovábbítás, valamint a távolsági közvetítés lehetősége optikai fordulatot hozott, amely nemcsak az emberi percepcióban idézett elő – nehezen túlbecsülhető jelentőségű s meghatározható végkimenetelű – változást, annak minden ismeretelméleti következményével együtt, hanem a technológiát és a hadviselést is mindennél szorosabban összekapcsolta egymással, mégpedig a multifunkcionális észlelés lehetővé tétele, a távolság legyőzése és a sebesség fokozása által. A kérdés szakértője, Paul Virilio szerint a technológia sebessége amúgy is egyre inkább áthatja az emberi életet, ezért már nem is különféle politikai rendszerekről, hanem egy általánossá váló „dromokráciáról” kellene beszelnünk, és mivel az észlelés legfontosabbikát, vagyis a látást egyre inkább gépesítjük, „teletópikus” világ jön létre.³

A tömegkommunikáció és a háborúzás a 20. század második felében az előbbi összefüggések maradandóságán, sőt fokozódásán túl azon keresztül még jobban összekapcsolódott, hogy a saját – és az ellenséges – háterszág (félre)tájékoztatása a hidegháborús propaganda kölcsönös növelését okozta. A párizsi diáklázadás volt az első, élő egyenes rádióműsorban közvetített „forradalom”, a vietnami háború pedig az első fegyveres konfliktus, amiről rendszeresen beszámolt a televízió – éppen ez utóbbi okozta, hogy az amerikai hadsereg nem a harctéren, hanem az otthoni nappalikban veszítette el a háborút.

A 20. század utolsó harmadában először „minden, ami eddig közvetlenül átékelhető volt, reprezentációvá foszlott” (Guy Debord), majd a kép végleg ábrázolt tárgya elé állt. A valóság és a kép aránya a hidegháború végével egy időben

3 Lásd bővebben Paul Virilio vonatkozó műveit, főként: *Az információs bomba* [1998] ford. ÁDÁM Anikó, Magus Design, Bp. 2002.; *Negative Horizon. An Essay in Dromoscopy* [1984] ford. Michael DEGENER, Contonum, London, 2005. 105–135.; *Open Sky* [1997] ford. Julie ROSE, Verso, New York, 2008. 22–45.; *Speed and Politics. An Essay on Dromology* [1977] ford. Mark POLIZIOTTI, Semiotext(e), New York, 1986. és *The Vision Machine* [1988] ford. Julie ROSE, Indiana UP, Bloomington, 1994.

ALACSONY INTENZITÁSÚ KONFLIKTUS – A 20. század három nagy, globális, egybefüggő fegyveres konfliktusa (I. és II. világháború, hidegháború) időben és térben, a harci cselekmények és az áldozatok tekintetében is megrendítő méretű volt. 1989/91 után a háborúk területi kiterjedése csökkent, sőt számos esetben a korábbiakban megállapított (diplomáciai, jogi, fegyveres) hadiállapot szintjét sem érték el, amely esetenként a hadviselő felek taktikai szándéka is volt (háborús küszöb alatt tartott konfliktusok). Az ~ok többnyire az *→aszimmetrikus hadviselés* tartományába tartozó, *→irreguláris*

felek által vívott összecsapás-sorozatok (felkelés, forradalom, kisháború, polgárháború, terrorizmus, zavargás). Egy-egy ilyen konfliktus alacsony intenzitása azonban nem jelenti azt, hogy veszteségeit vagy a bevetett haditechnikát tekintve lokális értelemben ne lenne nagyon is intenzív, drámai és kegyetlen. A hagyományos katonai eljárások helyett/mellett jellemző rájuk a nemfegyveres (diplomáciai, gazdasági, hírszerzési, humanitárius, propaganda, pszichológiai) műveletek végrehajtása (antiterrorista küzdelem, békefenntartó misszió, felkelés elleni művelet, *→hibrid háború*).

ANTI-TANK BARRIER, MADE OF REINFORCED CONCRETE POSTS

pedig végleg megfordult: előbb az Öböl-háborút a háborús eseményekkel azonos időben közvetítette a televízió, majd a 21. század elejétől kezdve a képek váltak gránátokká, „információs [szőnyeg]bombázással” (Paul Virilio) terítve be a globális tudatot. Az új típusú terrorizmus – először az al-Kaida és még inkább az Iszlám Állam – ennek a képi fordulatnak engedelmeskedve minden korábbinál kegyetlenebbül használta nemcsak a hagyományos és „piszkos” fegyvereket, hanem a HD-kamerát és a videómegosztó portálokat is.

Ennek keretei között érdemes vizsgálni az olyan jelenségeket, mint az Iszlám Állam Mohamed kori brutalitásának 4K-minőségű élő közvetítése vagy a hadisztratégiailag szükségtelen rajtaütéseknek a médiataktika érdekében való végrehajtása. A 2001. szeptember 11-ei merénylettől az ISIS felemelkedéséig és bukásáig (2014–19) voltaképpen a terrorcselekmények közvetítése vált a valódi terrorcselekménnyé, amely végletekig fokozta a „kommunikáció extázisát” (Jean Baudrillard).

A média által élőben közvetített háború az 1990–91-es Irak elleni nemzetközi fellépéssel kezdődött, amelyben nemcsak hogy amerikai részről a legmodernebb fegyvereket vetették be (AWACS, intelligens bombák, katonai műholdak, Patriot és Tomahawk rakéták, robotrepülőgépek, az elektronikus hálózat blokkolása), de olyannyira mediatizált fegyveres konfliktus volt, hogy felmerült a gyanú: „az Öböl-háború nem történt meg” a valóságban. Ez utóbbit Jean Baudrillard vetette fel, aki 1991-ben úgy vélte, hogy bár az esemény természetesen megvalósult, de korántsem úgy, mint háború, legalábbis biztosan nem abban

ASZIMMETRIKUS HADVISELÉS – Nem egyenlő felek között zajló fegyveres konfliktus, amelyben az erősebb fél többnyire szervezett állami hadsereg, a gyengébb pedig valamilyen *→irreguláris* erő. Bár a konfliktusok egyenlőtlensége azok természetéből fakad és számos oka lehet (felszereltségbéli, haditechnikai, pozicionális, szám- és tudásbéli különbség), aszimmetrikus konfliktusról kifejezetten akkor beszélünk, amikor a harcoló felek különbsége nemcsak erőbéli, hanem szerkezeti; vagyis hadikultúrájuk tér el alapvetően egymástól. Az államilag irányított, hagyományos hadseregek közötti háborút szimmetrikusnak, az állami és nemállami felek között zajló konfliktust pedig aszimmetrikusnak nevezzük. Utóbbi esetben az állami erők a legkülönbébb külső-

belső támadásokkal néznek szembe (felkelés, forradalmi háború, gerillaháború, kalózkodás, szervezett bűnözés, *→terrorizmus*). A küzdő felek közötti aszimmetria a nemállami szereplők részéről sajátos harcmodorral (gerillahadviselés, partizánháború) párosul. Az ~ során olyan nemkonvencionális harceljárásokat alkalmaznak, amelyek a háborúzás bevett, lineáris megoldásaitól jelentősen eltérnek (csapdaállítás, merénylet, rajtaütés, színlelés, túszejtés). Látna a múlt század közepe óta uralkodó tendenciát, vagyis hogy az ~ gyakran sikeresebb, mint a háborúzás klasszikus módszere, egyre gyakrabban az állami hadseregek is ennek módszereihez nyúlnak, leggyakrabban diverzióval, *→hibrid háborúval* és *→proxy-háborúval*.

& HEAVY CABLES, FRONT OF GERMAN LINES, BET ETAIN & VERDUN

© 1919
A. H. F.
M. 106
1919
L. 54
H. A. H. P. C.

Nehezített pálya
– Német tankelhárító
akadályok maradványai
Verdun határában, 1919
(Library of Congress)

a formában, ahogy azt addig ismertük.⁴ Ennek elsődleges oka az volt, hogy szárazföldi hadművelet helyett/mellett inkább precíziós, high-tech légiháború volt, kiegészítve elektronikus és információs hadviseléssel. Ha háború volt is, akkor az a „háború holtteste fölött” zajlott – írta. Tiszta, spekulatív, virtuális és közvetített fegyveres konfliktusról volt szó tehát, amely elválaszthatatlan a közvetítettségétől; ennek folytán „a média elősegíti a háborút, és fordítva”. Az igazi frontvonalnak a monitor, a vezérlőpult és a TV-képernyő számított, itt zajlottak a valódi összecsapások, éppen ezért beszélhetünk „hiperreális háborúról” (Hakim Bey), amelyben a szimuláció és annak vizuális reprezentációja fontosabb lett, mintha az események a valóságban is megtörténtek volna.⁵

Ezzel egybehangzóan nevezte Virilio „katonai műveletek színházának” az eseményeket, amelyekben a fő célpont a képernyő(n) volt. Mint a Sivatagi Vihar hadműveleteinek idején feljegyezte: „Az Öböl-háború az első teljes mértékben elektronikus háború. Élőben zajlik műholdak közvetítésével”, ez a konfliktus az első, amelyben „az adatok átviteli sebessége, valamint a vezérlés és a lövedékek irányításának különleges pontossága sokkal fontosabb, mint a hagyományos vagy az új fegyverek pusztító ereje.”⁶ Éppen ezek miatt az Öböl-háború számít az első új háborúnak, avagy minden új háború atyjának.

A „nemzetközi közösség” amerikaiak által vezetett iraki missziójában a szövetségesek halálos vesztesége mindössze 358 fő volt (ennek a létszámnak is

4 Jean BAUDRILLARD: *The Gulf War Did Not Take Place* [1991] Indiana U. P., Bloomington, 1995.

5 RADÓ Nóra: Fikció vagy valóság? Posztmodern háborúk a televízióban – Jessica Lynch különös esete. *Külgügyi Szemle*, 2010/tél, 106–109.

6 Paul VIRILIO: *Háború és televízió* [1991] ford. ÁDÁM Anikó, Magus Design, Bp. 2003. 40, 38, 25, 5. (Kiemelés az eredetiben.)

HÁLÓZATKÖZPONTÚ HADVISELÉS – A 20–21. század fordulója óta, nem függetlenül az egymásra ható nemzetközi-gazdasági és technológiai-társadalmi tényezőktől, elterjedt a hálózatközpontú szemlélet. E szerint a globális folyamatok és a lokális viszonyok egyaránt hálózatokon keresztül kanalizálódnak, ami a transznacionális cégek között fennálló kapcsolatrendszertől a globális gazdasági kölcsönhatásokon át egészen a személyközi nexusokig jellemző. A hálózatoság az emberi viselkedés egészét áthatja, amelyre jó példát szolgáltat napjaink két nagy hatású aktora, vagyis a közösségi média szerkezete

és a kultúratermelés folyamata. A hálózatos szerveződés elsődlegességének megállapítása és a hálózatközpontú szemléletmód a hadviselésre sem maradt hatás nélkül (Várhelyi István: *Hálózatos képességek*. 2002). Az egyre inkább (info)technológiai kérdéssé váló fegyveres eljárások is hálózatok, azaz digitális, elektronikai, híradási, fegyveres, információs rendszerek rendszerének segítségével mennek végbe, sőt kifejezetten az ellenség – infrastrukturális, gazdasági, kommunikációs, virtuális – hálózatainak rombolásán át érvényesülnek.

» az Öböl-háború számít az első új háborúnak

csak kevesebb mint fele esett el tűzharcban; Baudrillard cinikus megjegyzése szerint, ha nem vonulnak be, ennyi idő alatt háromszor ennyien haltak volna meg otthon, autóbalesetben); iraki oldalon több tízezer katona vesztette életét, több száz civillel együtt. A háború nagy nyertese egyértelműen a CNN volt, amely a harcterről történő élő közvetítéseivel alapozta meg világhírnevét. Amint Baudrillard írta, „a CNN a háború hipotetikus szívéhez tapasztott sztetoszkóp akart lenni”. A *newsroom* és a *situation room* párharcában előbbi győzött. A legszemfülesebb harctéri tudósítók már műholdas telefonról küldték haza a frontvonalon rögzített hangot és képet, amit aztán élő egyenes adásban sugároztak. A média és a háború rokonságát fokozta, hogy a pilóta nélküli repülőeszközök sivatagi csapásmérését és eredményének főműsoridőben való TV-közvetítését egyaránt Washingtonból vezérelték, sőt a precíziós kamerák és az optikai szálak technológiája is ugyanaz volt.

A média-háború egyensúly ettől kezdve felborult és egyre inkább harci eszközként használták a médiát, mintsem csak közvetítették volna vele a katonai eseményeket. Másként megfogalmazva: *előbb a háborúból lett látványosság, aztán a látványosság vált háborús eszközzé*. A technológia fejlődése állította elő azt a helyzetet, hogy a háború, akárcsak a híradó tudósítása a CNN-en, valós idejű, távolsági közvetítés kérdésevé vált és *streamelhető* lett. A közvetítettség mennyisége azonban egy idő után átcsap a közvetettség minőségébe, hiszen a katonai-technológiai kérdések fokozódása politikai-filozófiai válaszokat vált ki. Miről van szó? Arról, hogy az interkontinentális, ballisztikus és levegő-levegő rakéták már szokványosnak tekinthető távolsági alkalmazásán és a drónhadviselés bevezetésén túl ez esetben immár a konkrét fegyveres konfliktusok – biztonsági cégeknek, felkelőknek, gerilláknak és terrorcsoportoknak való – kiszervezéséről beszélhetünk. Miután „minden a másolat másolatának másolata” lett (*Harcosok klubja*), elkezdődött a helyettesítők helyetteseinek helyettesítése. *Everything is a proxy of a proxy of a proxy*.

VILÁGPOLGÁRHÁBORÚ

Az 1648-as vesztfáliai békében lefektetett szabályok, melyek szerint az erőszakmonopólium kizárólagosan az államé, az ipari korszakban rögzültek – ennek köszönhetően a háború törvényszerűségekké alakult, hadüzenettől békekötésig tartó katonai cselekménysorozat, amelyet hierarchikusan szervezett, professzionálisan vezetett, nyíltan viselt-hordott jelképekkel (egyenruha, felségjel, rangjelzés, zászló) rendelkező, fegyveres (tömeg)hadseregek vívnak, egészen addig, mígnem valamelyik fél katonailag és/vagy politikailag össze nem omlik, vagy meg nem adja magát.

Miután a kalózkodást, haramiákat és hordákat kiirtották, az államhoz nem kötődő fegyveresek kivételt jelentettek, nem pedig szabályt. El azonban nem tűntek: a napóleoni háborúk nyugati végeitől a II. világháború keleti frontjáig

HIBRID HÁBORÚ – A reguláris és *irreguláris*, illetve szimmetrikus és *aszimmetrikus* hadviselési formák keverésén, valamint a konvencionális katonai tevékenységek és a nemkatonai eljárások (gazdasági nyomásgyakorlás, kibernetikai hadviselés, operatív munka, tömegkommunikáció manipulatív használata) egyszerre való alkalmazásán alapuló komplex hadviselési forma. Például amikor államok közötti hagyományos, lineáris fegyveres összecsapásban a felek egyike nemcsak szervezett hadsereget vet be, hanem felségjel nélküli fegyvereseket is, esetleg a másik állam területén, olykor önmaga által alapított, helyettesítőként felhasznált (*proxy-háború*) és/vagy zavarokeltető csoportokat támogat, sőt irányít, és mindemellett a tömegkommunikáció csatornáit is offenzív befolyásol-

lásra, megtévesztésre használja (álhírekkel, a közösségi médiában terjedő vélekedések eltérítésével), valamint kibernetikai támadásokat indít az ellenség digitális infrastruktúrája ellen. A ~ integrálja a hagyományos és attól eltérő katonai, továbbá a gazdasági, dezinformációs és pszichológiai támadásokat, operatív beavatkozásokat (Geraszimov-doktrína, 2013). A ~ révén a hadviselés körvonalai és résztvevői elmosódnak, korábban érvényes szabályai felfüggesztődnek, céljai és kimenetele homályossá válik, ami a konfliktusok összezavarodásával és a háborús állapot állandósulásával, kiterjedésével jár; nyomában *→korlátlan háború* jön létre. Mindez a *→posztmodern hadviselés* keretében értelmezendő.

Városi gerilla – Felkelők által zsákmányolt szovjet T-34-es harckocsi az Üllői út és a Kisfaludy utca kereszteződésében (VIII. kerület), 1956. október vége (Terror Háza Múzeum)

ugyanis mindvégig jellemző volt a nemállami fegyveres erők harctérre lépése (gerillák, milicisták, orvlövészek, népfelkelők, partizánok, szabadcsapatok, szabotőrök),⁷ ám ezek törvényen kívülinek, legjobb esetben is csak az állami hadseregek ideiglenes-taktikai kiegészítőjének számítottak, nem pedig önálló cselekvőnek. Segédhadnak tehát, s nem főerőnek. Ebben a hidegháború hozott fordulatot, melynek során a Mao-ce Tung-féle partizánelmélet világszerte a fegyveres felkelés gyakorlatává vált, majd különböző mutációi jelentek meg, a klasz-

⁷ Lásd bővebben: BÉKÉS Márton: *Gerillaháború. A fegyveres felkelés elmélete és gyakorlata*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, Bp. 2017. 14–107; Max BOOT: *Invisible Armies: An Epic History of Guerrilla Warfare from Ancient Times to the Present*. Liveright, New York, 2013.; FORGÁCS Balázs: *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – Korunk kihívásai*. Zrínyi, Bp. 2020. és Walter LAQUEUR: *Guerrilla. A Historical and Critical Study* [1976] Transaction Publ., New Brunswick, 2009.

IRREGULÁRIS – Nem regularizált hadviselő fél, vagyis szabványosított, formalizált keretek (egyenruha, felségjelvény, rangjelzés) nélküli fegyveres, aki állami fennhatóság alá nem tartozik, olykor pedig bármilyen hierarchikus hadszervezeti formát és bevett katonai apparátust nélkülöz. Az ~ hadviselő fél az állami kényszerektől szabadon mozog, amely növeli harctéri cselekvési szabadságát, emiatt azonban nem tartozik a reguláris hadviselőkre vonatkozó hadijog hatálya alá. Az irregularitás sajátos harcmodorral jár együtt, amely a centralizált, hierarchikusan felépített, központilag vezényelt és ehhez illő, lineáris harcjáráásokat alkalmazó állami hadseregeknél mozgékonyabb, kezdeményezőbb, gyorsabb reakálású. Az 1648-as vesztfáliai békétől a II. világháború végéig a reguláris hadviselő felek domináltak a hadviselés, hiszen legtöbbször államok háborúztak egymással. 1945 óta azonban látványosan növekszik az ~ szereplők száma, amelyek

vagy egymással, vagy állami hadseregekkel harcolnak (ez utóbbi az →*aszimmetrikus hadviselés*). Az ~ hadviselők között a legkülönbébb erőket találjuk: lehetnek bűnöző csoportok (drogkartellek fegyveresei, kalózkod, maffia), felkelők (félkatonai csoportok, gerillák/partizánok, milicisták), terroristák és egyéb nemállami szereplők (biztonsági cégek, magánhadseregek, zsoldosok). Újabb az államhoz tartozó különleges erők (diverzánok, felkelés elleni és terrorelhárító speciális egységek) hatékonyságuk növelése érdekében szintén ~ harcmodort alkalmaznak a nemállami erők ellen, sőt államok is bevetik felségjelzés nélküli katonáikat (Krim-félsziget 2014-es megszállása). Az irregularitás 20. század közepétől számítható szignifikáns terjedése a klasszikus katonai doktrínák és az ezek alapján működő szokványos harcjáráások háttérbe szorítását okozza (ez a →4. *generációs hadviselés* alapja), esetleg a kettő keveredéséhez vezet (→*hibrid háború*).

globalizáció által szabaddá tett utazás, utalás és utálás

szikushoz visszatérő vietnami gerillaháborútól (Võ Nguyên Giáp) kezdve a forradalom exportján keresztül (Che Guevara) a városi terrorizmus megszületéséig (Abraham Guillén, Carlos Marighella, Ulrike Meinhof).⁸

Könnyen lehet azonban, hogy bár a nemállami felek által folytatott küzdelmek a hivatalos-hivatásos hadtörténet árnyékának számítanak, mégis, az adatok szerint az elmúlt kétszáz évben a fegyveres összecsapások 80 százaléka zajlott nem hagyományos módon, vagyis míg az egyik oldalon állami/reguláris hadseregek álltak, addig a másikon nem. Az ilyen összecsapásokat a szervezeti, anyagi, létszámbéli különbségek miatt aszimmetrikus háborúnak nevezzük, amik azonban a gerillaharcmodor alkalmazása segítségével korántsem mindig a fölényben lévő, állami felek győzelmével értek véget. Sőt: míg az 1775 és 1945 között vívott 443 felkelésnek csak a negyede járt sikerrel, addig az azóta végbement, nagyjából 160-nak mintegy 40 százaléka!⁹

A háborúzás klasszikus metódusa a 20. század végére gyökeresen megváltozott, amely azzal járt, hogy az irreguláris szereplők száma megszorodott, az általuk vívott aszimmetrikus konfliktusok pedig lassacskán kivételből szabállyá váltak. Szorosan ide kapcsolódik, hogy a politikai és katonai szempontból is összeolvasható, történetpolitikai értelemben pláne egyben kezelendő 20. századi világháború(k) helyébe egy szintén összefüggő, de lyukacsosabb és fragmentáltabb világpolgárháború (*Global Civil War, Weltbürgerkrieg*) lépett. Ennek előzményei, már csak a fogalmak szintjén is, korábbról kimutathatók. Hannah Arendt például azt írta 1962-ben, hogy „a világháború a forradalom következményeként jelenik meg, valamilyen *globális polgárháborúként*”, Carl Schmitt pedig ez idő tájt dolgozott azon az előadásán, amelyben felvetette, hogy a leninista „fegyveres párt” stratégiájának értelmében a partizán egy „*nemzetközi polgárháború központi alakjává*” lép elő.¹⁰

A 21. században a fegyveres konfliktusok egyre inkább polgárháborús színezetet öltenek és globalizálódnak. Előbbire jellemző, hogy többnyire államon belüli és nem államközi fegyveres összecsapásokról hallunk, mint például az irreguláris felekkel vívott honi rendfenntartó küzdelmek esetében a mexikói drokartellekkel szemben vagy az Egyesült Államokban végbement etnikai jellegű tüntetések során. Utóbbi alatt pedig a konfliktusok erőteljes nemzetköziesedését kell érteni, például amikor Nyugat-Európából többedik generációs bevándorlók utaztak Szíriába, részt venni az ottani polgárháborúban. Tömören szólva: korunk konfliktusainak alaphangja a polgárháború, szerte a Földön.

Ez utóbbit nem más, mint a globalizáció által szabaddá tett utazás, utalás és utálás teszi lehetővé. A felvilágosodás gondolatainak univerzalizációjával és a technológiai eszközrendszer planetáris elterjedésével nemcsak a jó terjedt el, hanem a Rossz is globalizálódott, pontosabban a kettő egy világ (*One World*)

8 Ebben a vonulatban a legfontosabb szöveg: MAO Ce-tung: *A japán területtráblók elleni partizánháború stratégiájának kérdései* [1938] = Mao Ce-tung válogatott művei. 2. kötet. Szikra, Bp. 1953.

9 BÉKÉS: *Gerillaháború*. I.m. 55., 17.

10 Hannah ARENDT: *A forradalom* [1963] ford. PAP Mária. Európa, Bp. 1991. 19. (Az idézetet tartalmazó előszó 1962-ben íródott.) és Carl SCHMITT: *A partizán elmélete* [1963] = Uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. ford., szerk. Cs. Kiss Lajos, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, Bp. 2002. (Kiemelések tőlem.)

KORLÁTLAN HÁBORÚ – A háborúzás történetében a fegyveres konfliktus korlátok közé szorítása, anyagi és fizikai, jogi és humanitárius okokból, kezdettől fogva napirenden volt, amelyet különböző eszközökkel kodifikáltak is (békeszerződések, ENSZ, genfi konvenció, hadijog, hágai egyezmény). Ezekbe egyaránt benne foglaltatott az elismert hadviselő felekkel való emberséges bánásmód, a polgári lakosság védelme, újabban a békés és prosperáló világrend kialakításának vágya, a szabadkereskedelem kiszélesítése és az emberi jogok érvényesítése (globalizáció). A hidegháború végeztével a nemzetközi szereplők számának növekedése és természetük (részleges) meg-

változása oda vezetett, hogy a fegyverzet fejlődésével és a technológiai apparátus bővülésével együtt járva új helyzet állt elő. A 21. század küszöbén megjelent doktrína (Qiao Liang–Wang Xiangsui: *Unrestricted Warfare*. 1999) szerint a háború a globalizáció és a rendelkezésre álló új, egymással keverhető (katonai, kereskedelmi, kibernetikai, kommunikációs) technológiák révén korlátlanra válik. Ennek révén nemcsak a háború terjed ki időben és térben (a Föld egészét és az űrt is bevonva a hadviselés tartományaiba), de eszközrendszere is módfelett kibővül (→hibrid háborúzásra adva lehetőséget). A ~ révén az élet minden területe csatátér lehet.

része lett. Amint Baudrillard megállapította, „a felvilágosodás filozófiája a jó és a rossz értelmezéséhez viszonyul. Naivan azt hisszük, hogy a jó előrehaladása [...] együtt jár a rossz vereségével”, pedig „a jó és a rossz hatalma egyidejű, és mozgásuk iránya is megegyezik. Az egyik győzelme nem vonja maga után a másik visszaszorulását, éppen ellenkezőleg. [...] Ez az egyensúly akkor tört meg, amikor megtörtént a jó totális extrapolációja” – ennek eredményeképpen az univerzális felvilágosodás megvalósulása helyett a globalizáció elsötétült.¹¹

A posztmodern irregularitás éppúgy keveri egymással az ipari korszak reguláris hadviselését a premodern és modern kori irregularitással, mint a világpolgárháborús nemzetközi szituáció a Vesztfália előtti, a hozzákötődő egyezmény szerinti és a szertefoszlása utáni eljárásokat. A 21. századi konfliktusokban rendre felbukkannak a korábbi klasszikus vagy éppen aszimmetrikus háborúkra jellemző megoldások, például hogy az oroszok által támogatott luhanszki és donyecki szeparatisták soraiba toborzott önkénteseket „nemzetközi brigádoknak” hívják, akárcsak a spanyol polgárháború szovjetbarát külföldi harcosait, az ukrán állami „terrorellenes hadműveletek” segéderőit alkotó Azov Hadosztály pedig azt a farkasfogat használja jelképül, amelyet annak idején a Waffen SS kötelékébe lépő nemzetiségi segédcapatok. Nem hogy haladásról nincsen tehát szó, hanem a retrográd a korszerű.

Új jelenségek is akadnak azonban, amelyek a harci cselekmények elrejtésére, a háborúban álló felek álcázására és főképpen a hadviselés kiszervezésére vonatkoznak. Például amikor a jemeni, líbiai és szíriai polgárháborúkban oldalt választó, finanszírozó és mozgató, egymással versengő (iráni, katar, szaúdi, török) regionális hatalmak helyetteseiken keresztül csapnak össze, vagy a legmodernebb orosz fegyverekkel felszerelt „zöld emberek” szállják meg a Krím-félszigetet, esetleg Iraktól Szudánon át Venezueláig látjuk feltűnni azoknak a biztonsági cégeknek a zsoldosait (Asia Security Group, Blackwater, Wagner), akik olajkutakat őriznek és területet biztosítanak. Mindez a fegyveres harc privatizálására és globalizálódására világít rá, mely két folyamat tulajdonképpen azonos egymással.

E posztmodern (hadi)állapotba illeszkedve már nemcsak az irodalom- és történettudományból „van kizárva a nagy elbeszélésekre való hivatkozás” (Jean-François Lyotard), hanem a nemzetközi konfliktusok és azok szereplői is nyomomonkövetetlenné, a közöttük lévő összefüggések keresésének értelme és lehetősége pedig rövidesen felszámolódik.

korunk fegyveres konfliktusai egymás klónjai

FRAKTÁLHÁBORÚK, KLÓNOK HARCA

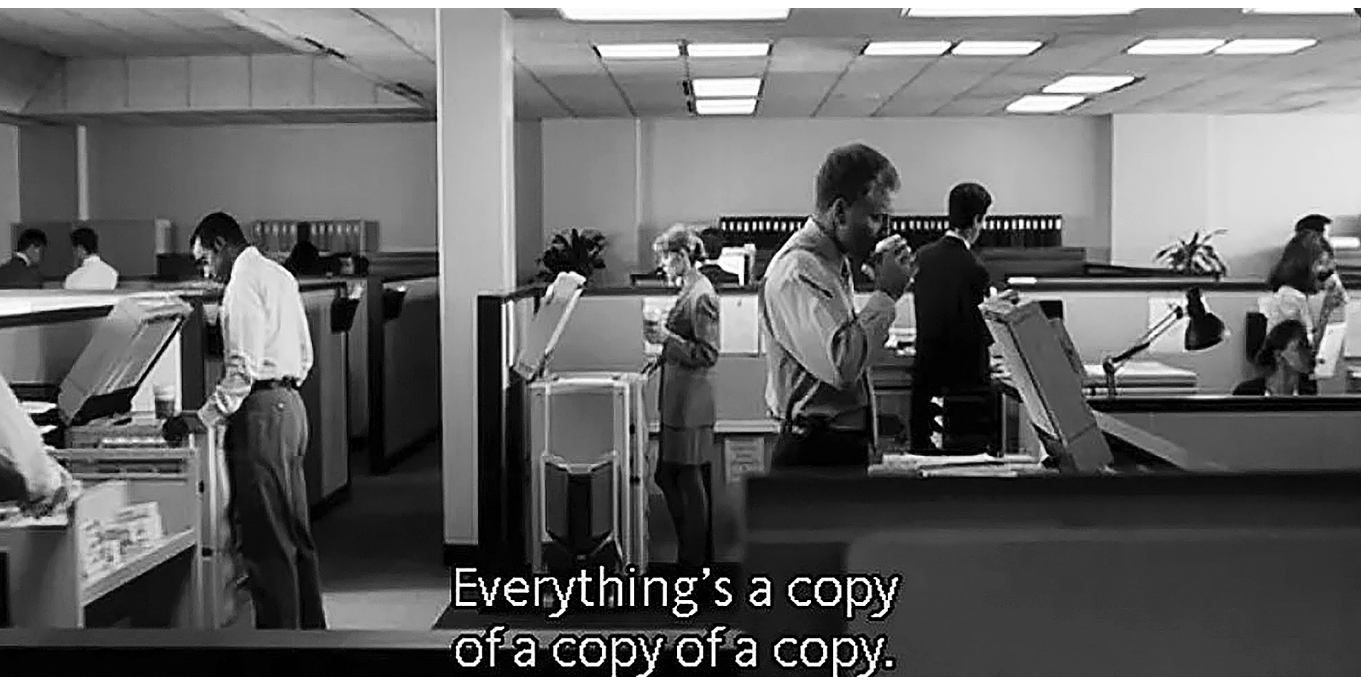
A posztbipoláris korban, amikor a vesztfáliai-jaltai konszenzus minden ízében felbomlott és a világméretű háború helyébe az előbbieken leírt globális

11 Jean BAUDRILLARD: *A terrorizmus szelleme* [2001] = *Az árnyék helye. Tanulmányok a hatalom, a morál és az erőszak kérdéseiről*, szerk. GULYÁS Gábor – SZÉPLAKY Gerda, Kalligram, Bp. 2011. 317. Lásd még Uő: *The Violence of the Global = Uő: The Spirit of Terrorism*, ford. Christ TURNER, Verso, New York, 2013. Vö. BÉKÉS Márton: *Fordul a szél*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom kutatásáért Közalapítvány, Bp. 2019. 60–71.

POSZTMODERN HADVISELÉS – A modernitás – filozófiailag és szerkezetileg is – problémássá válásáig a hadviselést az üzemszerű szervezethez és hatékonysághoz, valamint a racionális és tudományos eljárásrend jellemezte, amelyet államok tartottak a kezükben. Mindez a hadművészetben együtt járt a nyugati (európai, transzatlanti) katonai gondolkodás és az ezen alapuló stratégiai hadvezetés hegemoniájával. A hidegháború után vált nyilvánvalóvá, hogy a kivételes katonai-politikai helyzetekben addig is jellemző szabálytalan eljárások válnak lassanként normává. A kulturális (filozófiai, irodalmi, művészeti, szimbolikus) téren a 20. század utolsó harmada óta defi-

niált modernitás utániség (Jean-François Lyotard: *A posztmodern állapot*, 1979) a hadviselésre sem maradt hatás nélkül. A 21. századi hadviselésre is teljes egészében vonatkoztatható a „modernitás konszenzusának” felbomlása, a maga aszimmetrikus, indirekt, →irreguláris, nemkonvencionális és nemlineáris hadviselésével, melynek eredményeként a háborúzás szabálytalanra vált, sőt a háború és a béke, az állami és a nemállami szereplők, az igazság és a hazugság megkülönböztethetlenné vált egymástól. Mindez a keleti hadtudományi irodalom felértékelődését jelentheti, annak taktikai miatt (álcázás, cselvetés, halogatás, megtévesztés, színlelés).

polgárháború lépett, maguknak a konfliktusoknak a szerkezete is végérvényesen megváltozott. Egyszerre van dolgunk globális és töredezett háborúkkal, amelyek olvasását és értelemtulajdonítását megnehezíti, hogy *a nemzetközi konfliktusok lokálisan, a helyiek pedig globálisan jelennek meg*. Mintha mindegyik konfliktus hasonló lenne a másikhoz, és így adnák ki egy szintén rokon vonású világméretű konfliktus horizontját, amelyben az egyes hadviselő felek leginkább egymás másolatainak tűnnek. Azaz korunk fegyveres konfliktusai helyi fraktálokban ismétlik meg a globális polgárháborút, résztvevői pedig egymás klónjainak számítanak.

Everything's a copy
of a copy of a copy.

A sokszorosítás extázisa

– Képernyőfelvétel a *Harcosok klubja* (David Fincher, 1999) másolásra vonatkozó jelentéről

Mindezek laboratóriuma a síita–szunnita felekezeti versengés, az amerikai–oroszigegemóniaharc és a török–szaúdi–iráni regionális birkózás közös terepe: Szíria. Akárcsak a II. világháború tesztterületének számító spanyol polgárháborúban, úgy a szíriai polgárháborúban is minden nagyhatalom oldalt és hozzá tartozó helyi szereplőt választott, fegyverzett fel s küldött maga helyett a csatába. A helyettesítőkön keresztül vívott proxy-háborúzás alkalmi szövetségkötéseken túl stratégiai partnerséghez is vezetett, különösen, ha a nagyobb szereplők (Irán, Oroszország, Szaúd-Arábia, Törökország, USA) szíriai bábjátéka mellett a vele egy időben zajló s egyiküket-másikukat szintén érdekeltté tevő egyéb fegyveres konfliktusok (jemeni és kelet-ukrajnai polgárháború, líbiai hatalmi harc) hadviselő feleire tekintünk. A Magrebtől Afganisztánig húzódó egybefüggő konfliktushorizont szíriai fókuszpontjának évtizedes háborúja jelentős demográfiai és kulturális felfordulást okozott, hiszen 1) egy egész nemzedék nőtt bele, akik iskolák helyett a csatatereket járták, 2) Szíria

PROXY-HÁBORÚ – Helyettesítőkön keresztül vívott fegyveres konfliktus, melynek során a háborúban – gazdasági, (geo)politikai, taktikai – okokból érdekelt, többnyire globális és regionális nagyhatalmak általuk finanszírozott és felfegyverzett helyi vagy nemzetközi hadviselő feleken (gerillák, milíciák, terroristák) keresztül vesznek részt. A hidegháború során a Szovjetunió és az Egyesült Államok is a harmadik világba exportálta fegyveres konfliktusukat, amikor az ottani erők mozgatásán keresztül csaptak össze (Afganisztán, Angola, Korea, Mo-

zambik, Vietnam). A posztbipoláris világrendben a ~k elszaporodása párhuzamosan történik az *→aszimmetrikus hadviselés* terjedésével és a benne szereplő *→irreguláris* felek számának növekedésével és sokszínűsödésükkel, mivel az ilyen nemzetközi műveletek velejárója az álcázás és a megtévesztés (*false flag*, *→hibrid háború*). Az akut (etnikai, gazdasági, klimatikus, vallási) válságokkal terhelt, geopolitikai versengéssel és nemzetközi konfliktusokkal átszőtt térségekre napjainkban igen jellemzőek a ~k (Irak, Jemen, Líbia, Szíria, Ukrajna).

lakosságának egyik negyedét áttelepítették, a másik elhagyta az országot, fél-millióan életüket veszítették, valamint 3) a polgárháborús veterán külföldiek száma is több tízezerre rúg (közéjük számíthatók a dzsihadisták, a biztonsági cégek alkalmazottai, az etnikai-felekezeti milicisták és a zsoldosok), akik közül sokan visszatértek hazájukba vagy csak egy másik hadszíntérre vonultak át. Ez utóbbi révén több ezer fős tartalékhadsereg jött létre, amelyet a főbb szíriai hadműveletek lezárulása után a szálakat mozgató nagyhatalmak másutt vetnek be.

Ez utóbbira példa, hogy miután a szíriai polgárháború medrébe terelt orosz–török geopolitikai versengés elapadt, olyan más regionális konfliktusokba kanalizálódott át, amelyek a Kelet-Mediterráneumban zajlanak (Líbia), vagy bármikor feléleszthető zombiháborúként ékelődnek be az orosz „közel-külföld” és a pántörök övezet közé (örmény–azeri háború Hegyi-Karabahért). Líbiában a Tripoliban székelő, Fájez esz-Szarrádzs-elnökölte nemzeti egység-kormányt a törökök támogatják, a tobruki ellenkormányt pedig Oroszország; előbbi oldalán több ezer zsoldos áll, akiket a török hátterű Szíriai Nemzeti Hadsereg kötelékéből vezényeltek át ide, a Kalífa Haftar tábornok vezette Líbiai Nemzeti Hadsereg pedig az orosz tulajdonban lévő Wagner-különítménnyel és Szíriát járt harcosokkal (ISIS Hunters, Quds Force) egészül ki. Hasonló a helyzet a török dialektust beszélő, de síita azeri állam területére ékelődő örménylakta enklávén (Arcah) kapcsán is, amely az orosz szövetségi rendszerbe (Eurázsiai Gazdasági Unió, Független Államok Közössége, Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete) tartozó Örményország *de facto* protektorátusa. Az 1988 óta fel-fellángoló harcok 1992–94 között háborúvá szélesedtek, 2016-ban kiújultak, 2020 végén pedig az orosz–török kaukázusi érdekszférahatár mentén éledtek újjá.

Ezekből a konkrét példákból is látható, hogy a fraktálokban megismétlődő fegyveres konfliktusok kialakulásáért a lokálisan megjelenő globális ellentétek és a nemzetközi szembenállások helyi lecsapódása a felelős. Az egyes konfliktusok között a benne szereplők teremtenek rokonságot: így lehetséges, hogy ukrán oldalon sorakoztak fel szélsőjobbaldali (Azov Hadosztály, Mizantróp-divízió, usztasák), a szeparatistákén pedig oroszbarát önkéntesek (csetnikek, kadirovisták, kozákok), vagy hogy Damaszkusz pártján vett részt a szíriai harcokban a libanoni Hezbollah, az iraki síita milíciák, az iráni Forradalmi Gárda, a kormányellenes oldalon pedig a szaúdi–katari finanszírozású vahabiták (Ahrar al-Sham, al-Nuszra Front) és a török támogatású „mérésékelt szunnita” és turkomán lázadók. Tovább bonyolítja vagy éppen egyszerűsíti a helyzetet, hogy a két, egymástól több ezer kilométerre fekvő hadszíntér között az orosz „szabadságot katonák” felbukkanása és a csecsen harcosok jelenléte teremtett átjárást.

Összefoglalva: az iszlámon belüli felekezeti konfliktus, a regionális nagyhatalmak geopolitikai versengése és a török–orosz összecsapás kiszervezése egymásra vetül, és olyan helyszíneket eredményez (Hegyi-Karabah, Jemen, Líbia, Szíria), amelyekben változó (?) összetételű hadviselő felek *franchise-háborúi* folynak. Ezzel pedig *regionális szintre kopírozzák át a nemzetközi érdekellentéteket*.

TERRORIZMUS – Valamely politikai cél érdekében való fegyveres nyomásgyakorlás, amely nemcsak (és egyre kevésbé) az ellenfél fegyveres erői és politikai hatóságai ellen irányul, hanem annak civil társadalmát, politikai intézményeit és infrastruktúráját éri. A közvetlen harc-kontakthus felvétele helyett indirekt támadások (gépeltérítés, merénylet, szabotázs, túszejtés) formájában végrehajtott akciók két fontos szempontja a médián keresztül a nyilvánosság és ebből fakadóan a társadalom félelemben tartása. A ~ az *→aszimmetrikus hadviselés* „legolcsóbb” és egyben szándékosan legtöbb civil áldozatot követelő, főként városi formája, ami lényegében az ellenfél társadalmának túsul ejtését célozza. Az 1960-as évek végétől

az 1990-es évek elejéig jellemző klasszikus ~t motiváló szekuláris, szélsőbaloldali (RAF, Vörös Brigádok) és etnikai (ETA, Fekete Szeptember, FLNC, IRA) törekvések vagy ezek keveréke (INLA, Kurd Munkapárt, PFSZ) a 21. század elejére átadta a helyét az iszlamista (többnyire fundamentalista szunnita/vahabita dzsihadista) ~nak (al-Kaida, Hamasz, Talibán), amely a politikai erőszak legfőbb aktora korunkban; ennek újabb generációja (Iszlám Állam) nemcsak a látványosságot fokozta az extrémításig, hanem lokalizálható államot (kalifátust) is alapított (2014–19), de egyben globalizálta is tevékenységét. A ~ napjainkra a korábbiaknál is céltalanabb, erőszakosabb és kegyetlenebb.

SZABÁLYTALAN HÁBORÚ

Az 1850-es években Engels még joggal állapította meg, hogy „a felkelés művészete, akárcsak a hadviselés vagy bármely más mesterség, bizonyos cselekvési szabályoknak van alávetve”¹² – ma már ez koránt sincs így, sőt a hadviselés és a háborúzás szabályait az államok sem tartják be, hacsak nem ők maguk írják fölül őket! A mélységi felderítés és a diverzió persze mindig is a hadseregek bevett kiegészítő eszköze volt, de mostanra a reguláris erők lettek a „különleges műveletek” asszisztensei.

Mindez legelőször 1989-ben derengett fel, mégpedig a „negyedik generációs hadviselésnek” (4GW) elnevezett jelenség okán.¹³ A háború korábbi szakaszaiban eleinte az élőerő koncentrálása és a vonalharcászat dívott: ennek voltak tipikus példái a napóleoni háborúk és az amerikai polgárháború. Majd következett a második generációs hadviselés, amelynek tipikus példája az I. világháború tüzéren alapuló anyagcsatáiban (*Materialschlacht*) fedezhető fel. A II. világháború és példának okáért az 1967-es hatnapos háború a mobil, manőverező, harmadik generációs hadviselés típusába tartozott, a maga vilámlágháborús (*Blitzkrieg*) hadászati megoldásaival.

A hadviselés negyedik generációja olyan összetett formát jelent, amelyben 1) a hadviselő felek nem elsősorban államok, résztvevői jelentős részben irreguláris erők, 2) a fegyveres konfliktusok aszimmetrikusak, a harcmodor nem konvencionális, a harcéljárás pedig nem lineáris, 3) nagy szerep jut benne a propagandának, a pszichológiai hadviselésnek és a morális nyomásgyakorlásnak, 4) az összecsapások alacsony intenzitásúak, amelyben a konfliktusok (felkelés, gerillaháború, terrorcselekmény, zavargás) természetéből fakadó alapszerkezete mellett annak is szerepe van, hogy szándékosan háborús küszöb alatt tartják őket.¹⁴ Ebből az következik, hogy elmosódik a határ a katonai és a civil szektor, valamint

elmosódik a határ
a háborús állapot és a
békeidőszak között

a háborús állapot és a békeidőszak között, a konfliktusban részt vehetnek „hagyományos hadseregek, specializált terroristaellenes egységek, hibrid katonai formációk, magánhadseregek, nemzetközi szereplők”,¹⁵ ám a hadviselésbe bevonják a gazdaságot, a nemzetközi kapcsolatokat és a belpolitikát is, velük együtt pedig a társadalmi érintkezés minden formáját. Ennek a változásnak középtávon a legfontosabb része az, hogy immár nem csak megnyílt az „információs front” (Paul Virilio), hanem áthatotta és jelentőségében fölül is múlta a többi harctér (szárazföldi, tengeri, légi, kozmikus) jelentőségét.

E határtalan és egyúttal szabálytalan háborúzás 4K-ja a következő: katonai, kereskedelmi, kibernetikai, kommunikációs. Ez a komplex hadviselési mód az idő és tér határait immár leküzdve, minden lehetséges eszközt és technológiát bevet, köztük katonait és nemkatonait, civilt és fegyvereset – és ezek összes variációját. Vagyis időben és térben egyaránt többdimenziós hadviselés kialakulásának tanúi vagyunk, hiszen premodern (állam alatti/előtti), modern (állami) és posztmodern (állam utáni/nélküli) hadviselők egyaránt a harctérre lépnek, amely viszont bárhol lehet: földön, vízen, levegőben, az űrben vagy az információs-kommunikációs tartományban, az emberi pszichében és a kollektív tudatban, illetve tudattalanban. Mindehhez ráadásul eszközeit tekintve rendkívül sokrétű arzenál kínálkozik, amelynek csak egyik része az integrált, összhaderőnemi fellépés lehetősége, amelynél fontosabbnak látszik a nemkatonai területek bevonása. Vagyis a háború mostantól nem csupán katonai, fegyveres és védelmi kérdés, hanem bármi lehet. Amint a posztmodern mondja: *anything goes*.

12 Friedrich ENGELS: *Forradalom és ellenforradalom Németországban* [1852] = *Engels válogatott katonai írásai*. szerk. Kocsis Bernát, Zrínyi, Bp. 1982. 117.

13 William S. LIND et al.: The Changing Face of War. Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*, 1989/október.; William S. LIND et al.: Fourth Generation Warfare. Another Look. *Marine Corps Gazette*, 1994/december.; William S. LIND: Understanding Fourth Generation War. *Military Review*, 2004/szeptember-október.

14 Kiss Péter Álmos: Generációk a hadviselésben – a negyedik generáció. *Hadtudományi Szemle*, 2009/2. Lásd bővebben: Uő: *Háború a nép között. Esettanulmányok a negyedik generációs hadviselés történetéből*. Zrínyi, Bp. 2016. Vö. RONKOVICS József: A 21. század hadviselésének néhány főbb jellemzője. *Hadtudomány*, 2009/1–2. és SZENDY István: Korunk és hadviselése. *Hadtudomány*, 2018/2.

15 SZENES Zoltán: Katonai kihívások a 21. század elején. *Hadtudomány*, 2005/4. 27.

A nyugati hadviselésre a vesztfáliai egyezmény, a napóleoni háborúk és a 20. századi világháború óta jellemző – és jóval korábbi ismeretelméleti előfeltételezéseken alapuló – hadtudományi hozzáállás és az ebből fakadó harcászati gyakorlat kezd átadni a helyét azoknak a keleti – szintén évezredes antropológiai premisszákon alapuló – katonai metódusoknak, amelyek az előbbire jellemző csataközpontúság és közvetlen harcérintkezés helyett az indirekt eljárásokat preferálja és a „csalás útját járja” (Szun-ce).

Az 1991-es Öböl-háború és az 1999-es jugoszláviai NATO-beavatkozás (benne a „véletlenül” találatot kapott belgrádi kínai nagykövetség ügyével) inspirálta két katonai szakértő írását, amely *Korlátlan háború* (1999) címmel jelent meg.¹⁶ A Kínai Népi Felszabadító Hadsereg nyugállományú ezredesei (mindketten a légierő egykori politikai tisztjei) által írott könyv szerint „bárhol lehet a csatatér”, ugyanis nemcsak a háború eszközei, technológiái és eljárásai alakultak át, hanem mindenekelőtt a *háború funkciója az, ami megváltozott*. A konvencionális háborúk, kvázi-háborúk, kisháborúk és háborús küszöb alatt maradó fegyveres konfliktusok mellett megjelent egy más típusú háború, amelynek fő jellemzője a szokványos, azaz fegyveres erőszakalkalmazás más térre való átvitele. Ez – írják – „minden szabályt áthág, minden határt átlép, röviden szólva: korlátlan háborút jelent”.

A „korlátlan háború” kínai felfogása szerint tehát a harctér, a fegyvernem, a technológia és az eszközállomány tekintetében egyaránt komplex helyzet alakult ki, amelynek négy jellemzője van. 1) Mindenirányú, ugyanis a hagyományos, fegyverrel vívott, katonai konfliktusok és azok megszokott fizikai területei mellett a civil szféra minden részét bevonja, ráadásul a katonai erőszakot sem feltétlenül fegyveres úton érvényesíti. 2) Egyidejű, vagyis időben egymással párhuzamosan érvényesíti a különböző területeken végrehajtott katonai és nemkatonai akciókat. 3) Integrált, hiszen a katonai „normálüzem” mellett kihasználja, sőt megteremti a többszörösen aszimmetrikus helyzeteket, ezáltal pedig a hadviselés maradék szabályait is végleg felfüggeszti. 4) Sokdimenziós, ami azt jelenti, hogy egyszerre alkalmazza a katonai és a nemkatonai eszközöket, a direkt és indirekt eljárásokat, amelyeket koordinál egymással, kihasználva interferenciájukat és az általuk okozott meglepetés erejét.

Ha a „korlátlan háború” beálltának kínai megállapítása volt a hadelmélet belépése a 21. századba, akkor a 2013-ban megjelent Geraszimov-doktrína a teljes kibontakozását jelentette. Valerij Geraszimov hadseregtábornok, az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erőinek vezérkari főnöke, a védelmi miniszter első helyettese ekkoriban írott cikke a hadtudomány keretei közé szorította az új típusú hadviselést.¹⁷ Rögtön az első mondatban megállapította, hogy „a 21. században elmosódnak a határvonalak a háború és a béke között”, majd így folytatta: „Az eddig ismert »háborús szabályok« megváltoztak. A politikai és stratégiai célok nemkatonai eszközökkel való elérésének jelentősége megnövekedett, olyannyira, hogy számos esetben meg is haladták a fegyveres erők hatékonyságát. A konfliktusok megvívásának eszközrendszere kibővült a politikai, gazdasági, információs, humanitárius és egyéb nemkatonai eljárásokkal”. Ez volna röviden a *hibrid háború* lényege,¹⁸ amelyben, ha vannak is katonai műveletek, azok területbiztosítók, manőverközpontúak, kerülik a harcérintkezést és magas haditechnikai színvonalon (precíziósan, robotizálva, távolról vezérelve) történnek. Jellemzőbb azonban a diplomáciai, gazdasági, politikai, társadalmi, azaz „a létező összes fizikai környezetre és az információs térre” kiterjedő intervenció, amely a maradék fegyveres akcióhoz hasonlóan szintén aszimmetrikus formában, irreguláris eszközökkel, nemlineáris eljárásrendben és indirekt módszerekkel megy végbe.

16 QIAO Liang – WANG Xiangsui: *Unrestricted Warfare*. PLA Literature and Arts Publishing House, Peking, 1999.

17 Valery GERASIMOV: The Value of Science in the Foresight. New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations (ford. Robert COALSON) *Military-Industrial Kurier*, 2013. február 27. Megjelent még: *Military Review*, 2016/január–február. 23–29. (Az idézetek az utóbbi kiadásból származnak.)

18 KISS Almos Péter: A hibrid hadviselés természetrajza. *Honvédségi Szemle*, 2019/4.; KOÓS Gábor – SZTERNAK György: A hibrid fenyegetések és a hibrid háború jellemzői – orosz szakértők szerint. *Felderítő Szemle*, 2018/1.; PORKOLÁB Imre: Hibrid hadviselés: új hadviselési forma, vagy régi ismerős? *Hadtudomány*, 2015/3–4.

Ugyenebben az évben jelent meg két, szintén orosz tiszt írása, amely az „új-generációs háborúk” természetéről szólt.¹⁹ Ennek fegyveres oldalát a legfejlettebb technológiával, precíz csapásokkal és környezete okán a „hálózatközpontú hadviseléssel” jellemezték, jóval kiterjedtebb nemkatonai részét pedig a már bevett eszközökön (blokádnak, gazdasági szankcióknak, privát hadseregek, repüléstartományi övezet) túl az információk fölény megszerzéséért indított diplomáciai, gazdasági, kommunikációs, szolgálati műveletekkel (médiatúlsúly kialakítása, operatív munka, pszichológiai hadviselés, propagandaháború, szubverzív akciók) jellemezték. Ez utóbbiak mind-mind olyan indirekt eszközök, amelyek a formális katonai utat megkerülve – hangtalanul, olcsóbban, veszteségek nélkül, akár ellenérzést sem kiváltva, de sokkal hatékonyabban – jutnak érvényre. Ez utóbbira a következő példát hozták föl:

„A rendelkezésre álló információk technológiák segítségével a támadó fél hatékony erőfeszítéseket tehet arra, hogy a megtámadott ország egész köz-szféráját célponttá tegye, különösen a tömegmédia, a vallási szervezetek, a kulturális intézményrendszer, a nemkormányzati szervezetek, a külföldről finanszírozott mozgalmak és a szintén onnét érkező támogatásokat használó egyetemi-tudományos szféra révén. Ezek mindegyike – intézmények és egyének egyaránt – felhasználhatók arra, hogy egy *kiszervezett támadás* során mintegy lecsapjanak az adott ország társadalmi rendszerének érzékeny pontjaira, mégpedig a demokrácia elősegítésére hivatkozva, az emberi jogok nagyobb dicsőségére.”²⁰

A Krím-félsziget egy évvel később bekövetkező – kétségtelenül nemkonvencionális (félreguláris, nem szimmetrikus) módon való – elfoglalása elhomályosította azt a tényt, hogy a Geraszimov-doktrína eredetileg a katonai környezet megváltozásának megállapításán túl a nyugati/transzatlanti befolyásnövekedés új módszereire hívta fel a figyelmet, természetesen az ellenük való operatív – katonai, politikai, kommunikatív – cselekvés reményében. A szintén 2014-ben elkezdődő kelet-ukrajnai konfliktus pedig önmagában egyszerre példázza a helyettesítőknél keresztül való összecsapást és a hibrid hadviselést, valamint annak összes fosztóképzős gyakorlatát (aszimmetria, indirekt megoldások, irregularitás, nemkatonai eszközök, nemlineáris harcjelzések stb.), ráadásul minden benne érintettre érvényesen.

Amint a 21. századi fegyveres konfliktusok legjellemzőbb típusa a polgárháború, úgy az összecsapások lefolyása többnyire a kiszervezés jegyében áll. (Hogy a háború-*outsourcing* mennyire a neoliberális globalizáció munkaerő-kiszervezős-offshoros gyakorlatának rokon jelensége, arra talán ki sem kell térni.) Legalább négy okból: 1) sok esetben klienseken keresztül zajló konfliktusokról van szó, amelyben a valódi hadviselő felek az egymással fizikálisan szemben

állók mögöttes mozgatói (sőt azok bábjátékosai); 2) egyre jellemzőbb a háború privatizálása, biztonsági cégek, hadiipari vállalatok és zsoldosok javára (a 2003-as iraki háború Predator típusú harci drónjait például civil operátorok irányították); 3) az élő erő szintén helyettesítik: mesterséges intelligenciával, robotharcászat-tal, távvezérelt csapásméréssel, amelynek adekvát alkalmazására példa az azeri (pontosabban áttételesen török) erők drónhadviselésének látványos sikere a 2020-as hegyi-karabahi háborúban;

4) ám szerkezetileg is jellemző a helyettesítés, például a közvetlen katonai összecsapás elkerülése a már emlegetett nemkatonai eszközökkel (bomlasztás, demoralizálás, felforgatás, meggyőzés), nyílt háború helyett a sokrétű „hibrid fenyegetés” alkalmazása, valamint az elektronikus, kommunikációs és kibernetikai hadviselés számos megoldásának bevetése (bothadsereg, *fake news*, hekkelés, digitális kémkedés, virtuális szabotázs).²¹

19 S. G. CHEKINOV – S. A. BOGDANOV: The Nature and Content of a New-Generation War. *Military Thought*, 2013/4.

20 Uo. 17. (Kiemelés az eredetiben.)

21 Lásd bővebben: Yvonne HOFSTETTER: *Láthatatlan háború, avagy miképpen fenyegeti a digitalizáció a világ biztonságát és stabilitását*. ford. KÖRÖSI László, Corvina, Bp. 2020.

az összecsapások
a kiszervezés
jegyében állnak

PUHA PUCCSOK

Míg 2013–14-ben az új doktrína közvetett katonai magva készen állt, addig 2018–19-re közvetlen politikai oldala is elkészült, s megint csak a 21. század megelőző évtizedeiben megtapasztalt események leirataként. A kettő közötti összefüggés értelme, hogy a hibriditás és az irregularitás, az indirekt és nemlineáris eljárások korában a stratégiai célokat rendre áttételesen érik el.

Ennek tipikus példája a „színes forradalmak” kivitelezése, amik összességében „kontrollált káoszt” jelentenek, amint ezt Alekszandr Bartos, a katonai tudományok akadémikusa két vonatkozó művében megállapította (21. századi konfliktusok: hibrid háború és színes forradalom. 2018, Hibrid háborúk homálya. A 21. századi konfliktusok kiszámíthatatlansága és kockázatai. 2019). Az orosz szerző szerint a „színes forradalom” nem más, mint a külpolitikai célok fegyverhasználat nélkül való elérése, mégpedig indirekt befolyásszerzésen, információs fölény kialakításán és egyéb manipulatív technikák használatán keresztül. Ebben az olvasatban a már lezajlott (Jugoszlávia – 1999/2000, Grúzia – 2003, Ukrajna – 2004 és 2013–14, Kirgizisztán – 2005 és 2010, Macedónia – 2016–17, Örményország – 2018) „színes forradalmak” afféle bársonyos államcsínyek voltak. Ezek eleinte destabilizációs kísérletet jelentenek, sikerük esetében pedig az adott állam szuverenitásának csökkentéséhez vezetnek.²²

Mindent összevetve tehát, a 21. században Carl von Clausewitz klasszikus mondása, mely szerint „a háború a politika folytatása más eszközökkel”, megfordult, és egyre inkább a *politika a háború eltérő módszerekkel való folytatása*. Antonio Gramsci igen eredeti megállapítása szerint „minden politikai harcnak megvan a maga katonai magva”. Gramsci és József Attila fél év különbséggel, 1937-ben haltak meg. A költő élete egyik utolsó költeményében bizvást profetikusnak tekinthető sorokat olvashatunk, miután versében megállapítja, hogy „másfajta háború ez”, így ír:

Fegyvert ragadni gyengeség:
megöl az ellenség és megver
s elszáll rólam a kedves ég.
Jogállamban a pénz a fegyver.

A hadviselés itt ma más.
A hős a kardot ki se rántja.
Bankó a bombarobbanás
s mint fillér, száll szét a szilánkjá.²³

Miután a hibriditás szándékosan keveri egymással a katonai és civil eljárásokat, a szokványos és a nemlineáris harcvezetést, a klasszikus politikai és a limitált fegyveres konfliktusokat, ezért e *vegyes hadviselés* metódusa az államközi kapcsolatokba is könnyen átszivárgott, sőt immár a nemzetközi szervezetek rendszerének bevett működési mechanizmusává vált. A „színes forradalmak” manipulatív, operatív technikái, a *false flag* hadműveletek civil megfelelői, a proxy-háborúkhoz hasonlóan helyettesítőkön keresztül gyakorolt indirekt befolyásszerzés stb. olyan struktúrákon keresztül érvényesül, mint a külföldről finanszírozott média, az állami szuverenitást nap mint nap megsértő techvállalatok, a nemkormányzati szervezetek (NGO) hálózata, a transznacionális tőke és helyi közvetítői vagy éppen a globális és föderális kormányközi szervezetek rejtett hatáskörnövelése. Ez utóbbira példa az Európai Unió „jogállamisági mechanizmusa”, amely számos lehetőséget ad az alapszerződésekkel és a tagállamok belső, alkotmányos berendezkedésével is ellentétes jogi-politikai és gazdasági-pénzügyi harapófogóba szorításra. Ezt a fegyvert leginkább a renitens közép-európai államok (főként Lengyelország és Magyarország) ellen alkalmazzák, amelyek 1989/90-ben visszaszerzett függetlenségüket és nemzeti szuverenitásukat *minden* nemzet-

22 Lásd bővebben: Koós Gábor – SZTERNÁK György: Hibrid fenyegetés, hibrid művelet. Az állam sebezhetősége orosz szakértők véleménye alapján. *Felderítő Szemle*, 2019/1.

23 JÓZSEF Attila: *Gyönyörűt láttam* [1937. július] (részlet)

Szent lázadás – Oroszpárti szeparatisták a frontvonalról visszafelé jövet Starobesheve (Donyeck régió, Ukrajna) határában, 2015. február 25. (Vaszipilij Maximov felvétele)

köziség ellen meg kívánják védeni, amire ráadásul a népszuverenitás demokratikus talaján álló kormányaik kellő felhatalmazást is kapnak.²⁴

Azokban az esetben, amikor az egyre nyíltabb nyomásgyakorlás olyan eseteiről hallunk, mint az uniós jurisztokratikus testületek (föderális bíróság, ügyészség) büntetőhatalmának kikényszerítése, a belső, tagállami jog külső, brüsszeli–strasbourgi felülírási kísérletei, az uniós szerződésszövegek alkotmányjogiasítása, a legitim kormányzatok elleni eljárások sokasága (hetes cikkely szerinti, kötelezettségszegési, túlzottdeficittel kapcsolatos) vagy a nem kellően tisztázott háttérű jelentések (Tavares, Sargentini, Jourová) kibocsátása, akkor nem túlzás arra gondolni, hogy a globális térben zajló hibrid küzdelmek kontinentális megfelelőiről van szó. Ezen technikák közül nem csak tipikussága, hanem alkalmazhatósága és „divatossága” tekintetében is kiemelkedik a „jogállamiság” elvárásrendszerének érvényesítése – éppen nem kellő fogalmi tisztázottsága, átmoralizáltsága, szabadon tágíthatósága és kikényszeríthetősége miatt. Mindez nem más, mint a posztmodern hadviselés legújabb csatateré. ■

²⁴ Vö. Pokol Béla vonatkozó műveivel: *A jurisztokratikus állam* (Dialóg Campus, 2017), *Európai jurisztokrácia. Az Európai Unió jurisztokratikus szerkezetének kérdései* (Dialóg Campus, 2019), *Kettős állam és jogduplázkodás* (Alapjogokért Központ, 2020); *Szuverenisták kontra federalisták. Demokrácia a jurisztokráciával szemben. Politikai elemzések* (Századvég, 2020) és *Államcsíny és alkotmánypuccs – és más elméleti írások* (Kairosz, 2021).